

Česká zemědělská univerzita v Praze

Fakulta agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů

Katedra obecné zootechniky a etologie

**Agresivita psů - prevence, příčiny, projevy a možnosti
nápravy**

Bakalářská práce

Autor práce: Anežka Jedličková

Vedoucí práce: Doc. Ing. Lukáš Jebavý, CSc.

© 2013 ČZU v Praze

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Agresivita psů - prevence, příčiny, projevy a možnosti nápravy" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 9. dubna 2013

podpis autora práce

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala doc. Ing. Jebavému, CSc. Za vedení mé bakalářské práce, poskytnutí literatury a podnětné připomínky.

Agresivita psů – prevence, příčiny, projevy a možnosti nápravy

Aggressivity in dogs – prevention, reasons, indicators and how to handle with

Souhrn

Agresivita je pro psy naprosto běžná věc patřící do přirozeného repertoáru jejich chování. Je bezpečnostním mechanismem pro přežití v přírodě. Lidé se v první řadě musí naučit jí u svých psů předcházet správným výcvikem, výchovou a důslednou socializací.

Bakalářská práce pojednává o agresivním chování psů. Zabývá se ve zkratce původem psa, který je důležitý pro pochopení toho jak a proč se psy chovají. Rozděluje agresivitu podle příčin, které ji vyvolávají a podle toho na koho je směřována. V práci je také podrobněji rozebráno téma prevence, která je vždy velmi důležitá a je jednodušší věnovat čas preventivním opatřením jako je socializace než problémové chování odbourávat.

V závěru práce je sepsán pohled některých odborníků na převýchovu a přiblížen způsob jakým s agresivními jedinci pracují.

Klíčová slova

Agresivita, pes, řeč těla, socializace, převýchova.

Summary

An aggressiveness is entirely common for dogs and natural part of their behaviour. It is an protective automation for surviving in nature. First of all humans should learn to prevent their dogs from aggressiveness by right education, training and consequent socialisation.

My bachelor work deals with aggressive dog behaving. It briefly undertakes origin of dog, which is important for understanding how and why dogs behave like that. We can divide

it to two groups; by causes that set it up or, to who its aimed.

In my work I also enlarge the topic of prevention that is always very important and it is much easier to dedicate your time for preventative measures like socialisation than try to reduce problematic behaving.

At the end of this work you can find few opinions from specialists focused on re-education and methods of how they work with aggressive ones.

Keywords

Aggression, dog, body language, socialization, re-education.

Obsah

2 Literární řešerše.....	7
2.1 Původ psa.....	7
2.2. Agresivita.....	8
2.3 Typy agresivity.....	10
2.3.1 Agresivita plynoucí z bolesti.....	11
2.3.2 Strachová agresivita.....	16
2.3.3 Predátorská agresivita, lov kořisti.....	18
2.3.4 Agresivita přivlastňovací (konkurenční).....	19
2.3.5 Teritoriální agresivita.....	19
2.3.6 Agresivita založená na dominanci.....	20
2.3.7 Agresivita u starých psů.....	22
2.4 Prevence	22
2.4.1 Socializace.....	22
2.4.2 Řeč těla.....	23
2.4.2.1 Výraz tváře.....	24
2.4.2.2 Signály ocasem.....	27
2.4.2.3 Postoj, signály tělem.....	29
2.4.3 Jak se psy učí.....	30
2.5 Možnosti nápravy.....	32
3 Závěr.....	36
4 Seznam citované literatury.....	38

2 Literární rešerše

2.1 Původ psa

Na světě se vyskytuje přes 400 plemen psů, různých velikostí, zbarvení, délky a typů srsti, s různou tělesnou stavbou.

Za prvního společného prapředka všech šelem jsou považováni credonti, jako prapředek psovitých šelem se uvádí čeled' Miacis, která žila v období eocénu (před asi 40 milióny let). Tato malá stromová šelmička byla prapředkem např. kočky, mývala, medvěda, hyeny, a zároveň vlka, lišky, šakala a psa. Měla chrup psovité šelmy, velikostí a stavbou těla se podobala lasici (Coren, 1997). Postupem let se miacis vyvinula v Cynodictis, dnešnímu psu více podobného předka. Cynodictis trávil na zemi více času než miacis a na rozdíl od miacis měl jen částečně zatažitelné drápy, mohl žít na stromech a byl lépe vybaven pro běh (Coren, 1997). Z něho se dále vyvinul tomarctus, což je valnou většinou vědců uznávaný předek psa. Důvodem k tomuto předpokladu je prohloubený talonid prvního spodního moláru. Wang (1999) ovšem uvádí, že to není dostatečným důkazem. Tomarctus žil již pouze na zemi, končetiny měl lépe přizpůsobeny běhu, srst byla hustá. Za předka nynějších psovitých šelem považuje Wang (1999) Leptocyona.

V rámci taxonomického systému se psi zařazují takto:

Podkmen:	<i>Vertebrata</i>	Obratlovci
Třída:	<i>Mammalia</i>	Savci
Řád:	<i>Carnivora</i>	Šelmy
Podřád:	<i>Caniformia</i>	Psotvárné šelmy
Čeled':	<i>Canidae</i>	Psovití
Rod:	<i>Canis</i>	Praví psi
Druh:	<i>Canis lupus</i>	Vlk obecný

Poddruh: *Canis lupus familiaris*

Pes domácí (Šebková et al, 2008)

V čeledi *Canidae* lze rozlišit tři velké skupiny - podčeledi: *Hesperocyoninae*, *Borophaginae* (tyto dvě podčeledi jsou již fosilními druhy), a *Caninae* (*Vulpini*, *Canis*). *Hesperocyoninae* – zahrnuje nejstarší a nejprimitivnější členy *Canidae*, zástupci jsou známi pouze v Severní Americe (Wang, 1994). *Borophaginae* – zástupci této čeledi byli nejčastěji dravci, žili ve třetihorách (Wang, 1999). Do rodu *Canis* patří mimo psa domácího (*Canis familiaris*) také australský dingo (*Canis dingo*), vlk (*Canis lupus*), šakal obecný (*Canis aureus*), šakal čabrakový (*Canis mesomelas*), šakal pruhovaný (*Canis adustus*), a kojot (*Canis latrans*) (Mikulica, 1991).

Lorenz (1975) ve svém díle píše, že některá plemena psů vznikla domestikací šakala. Toto tvrzení, ale následně vyvrací (Lorenz, 1975).

Podle Darwina (1995) psi vznikli křížením různých psovitých šelem.

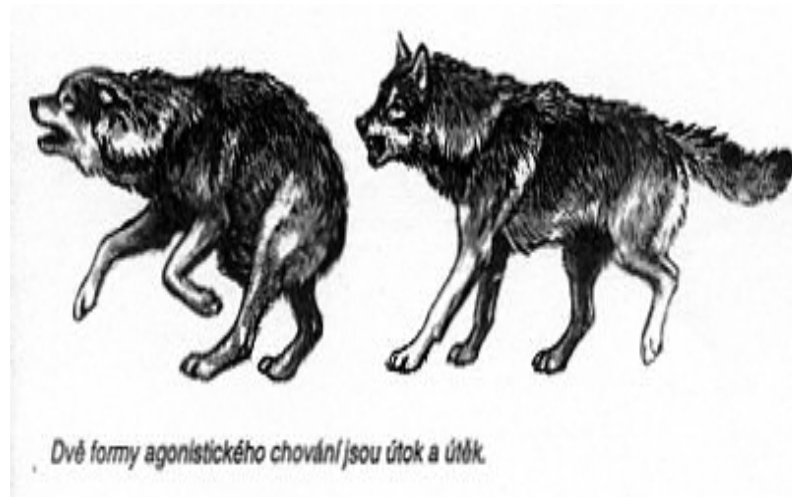
Mnoho autorit kynologické vědy tvrdí, že psi se vyvinuli z vlka, nebo přesněji z vlků. Toto tvrzení zní věrohodně, vlci rozhodně v obecných rysech psy připomínají. Jejich komunikace je té psí také velmi podobná (Coren, 1997). Původ psa z vlka je dobře podpořen jak morfologickými a behaviorálními znaky tak i genetickými (Šebková, 2008). I analýza dle Vilá et al. (1997) podporuje hypotézu, že vlk je jediným předkem.

2.2. Agresivita

Agresivitou můžeme označit tendence vedoucí k útočnému a nepřátelskému jednání vůči jinému jedinci nebo i skupině jedinců. Dá se shrnout třemi projevy a to náznakem útoku, útokem samotným, fyzickým napadením nebo ritualizovaným útokem vůči příslušníkovi stejného druhu. (Výrost et Slaměník, 2008).

Je důležité si uvědomit, že agresivní chování u psovitých, ale i jiných šelem je normální a přirozené, všichni psi koušou (Parsons, 2005). Agresivita všem divokým druhům pomáhá přežít. Je přirozenou odpovědí na stres, strach a nebezpečí. Je mechanismem pro přežití. Zvířata se tak brání a získávají potřebné teritorium a potravu (Dennison, 2005). Díky

agresivnímu chování se pes kromě lovu a ochrany teritoria může také zařadit do hierarchie smečky a uchránit sebe a své potomstvo. Již ve věku přibližně 4-5 týdnů života začnou štěňata projevovat první známky agresivního chování. Všechny formy agresivního projevu (hrozba, strach, uklidňující chování, boj nebo útěk) můžeme souhrnně nazvat agonistickým chováním.

Obr. 1: Agonistické chování

<http://www.male-poteseni.cz/canis-ethology/recpsu.htm>

Psi, kteří koušou, jsou však pro většinovou populaci nepřijatelní. Donaldson (2011) říká: „Psi, kteří koušou, mají neuvěřitelné stigma, jako kdyby měli charakterovou vadu a naprosto se odlišovali od psů, kteří nikdy nekousli.“ To ovšem není pravda. Neexistují dva druhy psů. Hodní, kteří by nikdy, za žádné situace nikoho nekousli a psi méně hodní, kteří koušou. Kousání je přirozeným chováním, které psi a jiné šelmy ve svém běžném životě normálně a často používají. Psi pomocí vrčení, chňapání a kousání řeší všemožné menší nebo větší nedorozumění a hrozby pokud nemají kam utéci nebo z jakéhokoli důvodu utéct nechtějí. Což je i důvodem proč je kousání tak rozšířené v soužití s člověkem.

Agresivní chování v psí společnosti nerozbíjí vztahy, veškeré toto chování se bere jako běžná věc. Problém však je, že agrese často a velmi razantně mění situaci ve vztazích lidí a psů (Donaldson, 2011). Psy, kteří koušou, běžně popravujeme. Psy, které jsme si na sebe upoutali a které jsme buď svou nevědomostí, nezájmem nebo leností a lajdáctvím dostatečně nepřipravili na život ve světě lidí. Psy, které jsme zkazili špatnou a nedostatečnou nebo dokonce žádnou výchovu a socializací. Toto Donaldson (2011) nazývá střetem kultur.

Pes si nemůže uvědomovat, že je součástí kultury, kde je kousnutí považováno za

zradu, ztrátu důvěry a těžký zločin. My lidé musíme počítat s tím, že všichni psi, malí i velcí mohou kousnout, protože je to pro ně normálním řešením nejrůznějších situací a podle toho s nimi také musíme zacházet. Musíme se snažit udělat vše proto, aby pes byl natolik socializovaný, aby k tomu neměl důvod. Pravdou je, že nelze zanedbat ani vliv genetiky. Ten můžeme částečně ovlivnit vhodnou plemenitbou a nešlechtit psy špatně socializovatelné, např. takzvané psy „jedné rodiny“ (Donaldson, 2011) nebo nechovat na psech, u kterých se projevuje nezdravá bázlivost, agresivita nebo jiné „poruchy“ chování.

Projevem agresivity je i hrozba, která většinou předchází útoku. U některých psů je velmi těžké ji poznat, u některých může i chybět. Často se stává, že pes dosáhne svého cíle právě již pouhou hrozbou a k přímému útoku tedy nemusí dojít.

Existuje několik forem agresivity, každá má své příčiny, projevy a svůj způsob nápravy. Je potřeba rozpoznat první příznaky a začít „problém“ řešit v jeho počátku, jinak dochází ke stupňování a z hrozby pes přejde v napadení. Vyeskalované chování je vždy náročnější řešit, než když je podchycen prvotní příznak.

Agrese psů je celosvětovým problémem (Wells, 1996). Často je, ale přehnaně zmedializován, protože pravděpodobnost kousnutí psem je mnohem menší než jakýkoli jiný úraz či nehoda (Donaldson, 2011) a dá se mu velmi dobře předcházet.

Alarmující je, že je ročně utraceno velké množství psů ve velmi nízkém věku. Ve Velké Británii nejvyšší počet utracených psů z důvodu agresivity byl v 1. až 3. roce jejich života (Lund et al., 1996).

2.3 Typy agresivity

Agresivitu můžeme rozdělit podle podnětů, které ji vyvolají na strachovou, teritoriální, přivlastňovací (hlídání věcí, jídla), dominantní, predanční (lov kořisti), agrese z bolesti (Kottferová et al., 2008). Hart (2006) ve své knize ještě přidává agresivitu objevující se u starých psů.

Dále ji můžeme dělit na vnitrodruhovou a mezidruhovou (Abrantes, 2000). Vnitrodruhová agresivita je mezi jedinci jednoho druhu, tedy agresivita směřována na jiné

psy. Mezi druhovou se myslí agresivita na členy jiných druhů než je pes sám, tedy lidé, koně, kočky ale třeba i auta.

Agresivní reakce je velmi složitý proces vznikající v určitých oblastech mozku za účasti neurotransmiterů (Dousek et al., 2001). Dle Douska et al. (2001) se dá dělit ještě z jiného hlediska a to na neafektivní, do které spadá predátorská agresivita a afektivní. Predátorská agresivita má centrum v hypotalamu a jako neurotransmitter slouží acetylcholin. Pes se při ní projevuje pouze minimální změnou chování. Agrese v tomto případě trvá jen dokud se kořist hýbe Afektivní je založena na autonomní aktivaci a vzniká ve frontálním kortexu za spoluúčasti serotoninergních, katecholaminergních nebo cholinergních neurotransmiterů. Je spojena s viditelnou změnou chování.

2.3.1 Agresivita plynoucí z bolesti

Mezinárodní společnost pro studium bolesti definuje bolest jako nepříjemný a emocionální prožitek spojený se skutečným nebo hrozícím poškozením tkáně nebo popisovaný v souvislosti s takovým poškozením. Ochrana před bolestí je vlastní každému organismu. V klinické oblasti je tato agrese nejčastěji pozorována při doteku v místě lokalizované bolestivosti nebo nevhodné manipulaci se psem. Psi se projevují vrčením, chňapáním až útokem, aby se vyhnuli bolesti ještě větší (Hart et al. 2006).

Nejobvyklejším příznakem bolesti u zvířat je změna jejich chování (Hellyer et al., 2007). Příznakem změny chování způsobené bolestí je jednak ztráta obvyklého chování a současně rozvoj nového a nenormálního chování. Nejobvyklejší změnou normálního chování je snížená pohyblivost nebo aktivita, letargie, snížená chuť k jídlu, nejobvyklejšími projevy nového chování jsou agrese, ustrašené reakce, nevhodné vyměšování, zvukové projevy, snížená interakce s ostatními zvířaty nebo členy rodiny, změněný výraz obličeje, změna postoje, neklid a schovávání se (Hellyer et al., 2007).

Bolestí vyvolaná agrese může hrát roli ve vnitrodruhovém souboji, kdy jsou zvířata stimulována bojovat důrazněji, jsou-li během boje pokousána soupeřem. Díky tomu se pokousané zvíře rázem může stát vítězem celého souboje. To je také důvodem proč není

vhodné snažit se zastavit bojující psy kopáním nebo použitím elektronického obojku (Benjamin et al). Reakce na stres vyvolaný bolestí může snížit působení serotoninu v mozku (Mellor et al., 2000). Bolest může také snížit fyzickou aktivitu a to může dále snížit působení serotoninu v centrální nervové soustavě (Chaouloff, 1997). Snížené účinky serotoninu souvisí s agresivním chováním psů (Tsatsoulis et Fountoulakis, 2006).

V klinické praxi je známkou toho, že se jedná o agresivitu spojenou s bolestí to, že se pes projevuje agresivně jen když se dotýkáme specifické části těla. Není vhodné podceňovat bolest jako příčinu agresivity (Hart et al. 2006). K dispozici je jen málo epidemiologických dat o výskytu agrese pocházející z bolesti a jejích příčinách. Podle specialistů na chování psů (Beaver, 1983 et Borchelt, 1983) je agrese z bolesti primárním problémem průměrně ve 2-3 procentech případů.

Podle retrospektivní studie byla nejobvyklejší příčinou bolesti osteoartritida a to zejména osteoartritida v důsledku kyčelní dysplazie. V dnešní době na přesnou diagnózu existuje mnoho zařízení, díky nimž můžeme zjistit přesnou příčinu bolestivosti a zvolit tak vhodnou léčbu a medikaci. Psi se nemusí projevovat agresivně dotýkají-li se jich na postiženém místě majitelé, ale mohou se bránit, pokud se jich na daném místě dotkne někdo cizí.

Bolest způsobuje stresovou reakci (Mellor et al., 2000). Stres vyvolaný bolestí zvyšuje produkci kortizolu, katecholaminu a mediátorů zánětu, které způsobují tachykardii, vazokonstrikci, snížení gastrointestinální motility, zpomalené hojení, a spánkovou deprivaci. Bolest, obzvláště chronická bolest, způsobuje také neviditelné změny centrálního nervového systému, které mohou vést ke zvýšení vnímání bolesti v důsledku alodynii a hyperalgie, a dlouhodobé bolestivé stavy (Hellyer et al., 2007).

Byla provedena studie, ve které bylo sledováno dvanáct psů, 11 samců (11/12) a 1 fena (1/12), umístěných v zařízení pro psy s poruchou chování při veterinární klinice Autonomní university v Barceloně ve Španělsku v letech 2000 až 2010. Žádný ze psů nebyl vykastrován a všichni byli čistokrevní. Průměrné stáří psů bylo 5,08 roků (rozsah 1 – 13 let). U všech psů byla diagnostikována agrese s původem v bolesti. Všichni psi byli podrobeni tělesnému a neurologickému vyšetření. V případě potřeby byly použity i pomocné diagnostické techniky. Za přítomnost bolesti byly považovány klinické projevy (chování, ortopedické nebo jiné příznaky bolesti). Rozvíjení nového agresivního chování a zhoršování

dřívějšího chování byly považovány za projevy v poruše chování (Camps et al., 2012).

Veškerá diagnostika byla založena na rozhovorech s vlastníky a zdravotních a snímkových vyšetřeních. Vlastníci psů byli dotazováni školenými specialisty na poruchy chování pomocí dotazníků za účelem získání informací o zaměření agrese (na lidi známé, na cizí lidi nebo jiné psy), o souvislostech v nichž se agrese projevuje, o postavení těla během útoku, o přítomnosti impulzivnosti a zda se u psa projevovalo agresivní chování ještě před vznikem bolestivých pocitů (tabulka 1). Za impulzivnost bylo považováno snížení nebo úplná nepřítomnost varovných signálů před vlastním útokem (Peremans et al., 2003).

Tab. 1: Hlavní údaje dotazníku (Camps et al., 2012)

Obecné údaje
Jméno psa
Rasa
Pohlaví a údaj o kastraci
Stáří
Stáří při přijetí
Odkud byl přijat
Fyzické a sociální údaje
Sociální chování
Výživa
Vyměšovací zvyklosti
Denní aktivity
Výcvik
Popis agresivního chování
Počátek problému
Frekvence a vývoj
Okolnosti výskytu
Zaměření agrese
Postoj těla během útoku
Popis celkového chování psa
Prodělané nemoci a úrazy
Současná léčba

V úvahu byly brány tři různé situace: kontaktní (agrese při pokusu dotknout se), teritoriální (agrese při vstupu do výhradního území psa) a konkurenční (agrese při pokusu zmocnit se předmětů, které pes považuje za vlastní jako potrava nebo hračky) (Beaver, 2009).

V úvahu byla brána tři různá postavení těla: útočné (zvednutý ocas, napřímené uši, upřený pohled, napnuté přední nohy během útoku), obranné (sklopené uši, ocas mezi nohami, pokrčené přední nohy a odvrácený pohled) a ambivalentní (směs útočných i obranných prvků) (Overall, 1997 a Fatjó et al., 2007).

Studie dopadla následovně. Příčinami bolesti byla kyčelní dysplazie (KD) (8/12), chronický zánět zvukovodu (2/12), poranění kůže (1/12) a kulhání v důsledku osteoartritidy (OA) lokte (1/12). Pět psů (5/12) bylo léčeno jen na snížení bolesti a na nic jiného (ve čtyřech případech nesteroidními protizánětlivými léky a v jednom případě chirurgicky vnitřní a pooperační analgezií). Šest psů (6/12) bylo léčeno jak nesteroidními protizánětlivými léky tak i s cílem upravit jejich chování. Poslední pes (1/12) byl utracen několik dnů po prohlídce. Ve čtyřech z pěti případů psů léčených jen proti bolesti (4/5) byl vývoj pozitivní, zatímco u pátého psa (1/5) nebyly patrné žádné změny. Ze šesti psů léčených i se zaměřením na změnu chování se jeden pes (1/6) zlepšil, u zbývajících pěti psů (5/6) nebyly patrné žádné výsledky. Za pozitivní vývoj bylo považováno vymizení nebo snížení četnosti a intenzity příznaků bolesti jak medicínských tak i patrných z chování psů, jak vyplynulo z rozhovorů (Camps et al., 2012)

V šesti případech (6/12) byli psi agresivní již před vznikem bolestivých stavů (*aggressive before the onset of pain dogs—ABOP dogs*); zbývajících 50% (6/12) psů nebylo agresivních před vznikem bolestivých stavů (*nonaggressive before the onset of pain dogs—non-ABOP dogs*). Pět psů z první ABOP skupiny (5/6) bylo agresivních v konkurenční situaci a jeden pes z ABOP skupiny (1/6) v situaci teritoriální viz tabulka 2 (Camps et al., 2012).

Tab. 2: Popis skupin (Camps et al., 2012)

Pes č.	Rasa	Pohlaví	Stáří (roky)	Agresivní před bolestí	Cíl agrese	Postavení těla	Situace	Impulzivita	Příčina bolesti
1	Velký knírač	M	13	ABOP	FP	U	CpC	Ne	Kyčelní dysplasia
2	Irský setr	M	1,5	ABOP	FP	U	CpC	Ne	Kyčelní dysplasia
3	Pitbull	F	9	ABOP	FP	Ambv	CpC	Ne	Kyčelní dysplasia
4	Dalmatin	M	7	ABOP	FP	U	CpC	Ano	Poranění kůže
5	Německý ovčák	M	5	ABOP	FP and UP	Def	TC	Ne	Kyčelní dysplasia
6	Neapolský mastin	M	1	ABOP	FP	Ambv	CpC	Ne	Kyčelní dysplasia
7	Shih-tzu	M	6	non-ABOP	FP	Def	CtC	Ano	Zánět zvukovodu
8	Německý ovčák	M	3	non-ABOP	FP	Def	CtC	Ano	Kyčelní dysplasia
9	Bobtail	M	1	non-ABOP	FP	Def	CtC	Ne	Kyčelní dysplasia
10	Katalánský ovčák	M	1,5	non-ABOP	FP	U	CtC	Ano	Zánět zvukovodu
11	Čau-čau	M	9	non-ABOP	FP	Def	CtC	Ano	Kulhání
12	Dobrman	M	4	non-ABOP	FP and UP	U	CtC	Ano	Kyčelní dysplasia

M, pes; F, fena; ABOP, agresivní již dříve; FP, známí lidé; UP, cizí lidé; U, neurčitě; Def, defenzivní; Ambv, ambivalentní; CtC, kontaktní situace; TC, teritoriální situace; CpC, konkurenční situace.

Psi z non-ABOP skupiny vykazovali agresivní chování v kontaktní situaci častěji než psi ABOP, zatímco u ABOP psů bylo patrné zvýšení četnosti a intenzity útoků při bolesti a pociťovali-li bolest, útočili v konkurenční a teritoriální situaci. Pět non-ABOP psů (5/6) a 1 ABOP pes. Čtyři non-ABOP psi (4/6) vykazovali obranný postoj. Postoj dvou non-ABOP psů (2/6) byl neurčitý. Mezi ABOP psy jeden (1/6) vykazoval obranný postoj, dva (2/6) byli

ambivalentní a postoj tří (3/6) byl neurčitý. Čili non-ABOP psi vykazovali obranný postoj častěji než ABOP psi (Camps et al., 2012).

2.3.2 Strachová agresivita

Strach je podkladem toho čemu se říká pud sebezáchovy. Existence strachu je biologická nutnost a je jednou z podmínek existence výše organizovaných tvorů (Mikulica, 2004). Je jeden z nejčastějších problémů a to hlavně malých plemen, která zaujmají agresivní postoj vůči větším psům. Objevuje se především u sociálně deprivovaných zvířat, tedy těch která neměla at' už z jakéhokoli důvodou příležitost vytvořit si správné vztahy k okolí (k lidské či psí smečce) (Eichler, 2000). Je vlastně důsledkem nedostatečné socializace v době, kdy byl pes ještě mladý, zvědavý a tvárný. Pes potřebuje hned od štěněčího věku přicházet do kontaktu s co největším počtem psů, lidí, věcí a situací, aby se naučil chovat jak se patří. Aby neměl důvod se jich později z neznalosti bát.

V 99% případů je chyba v socializační fázi, kdy je štěně v raném věku a nějaký pes mu ublížil či ho vystrašil, nebo jen s dalšími psy nepřicházel do kontaktu. Pes se pak chová agresivně ze strachu z neznámého. Je velmi složité psa toto jednání odnaučit (strachu se úplně odnaučit nedá), ale postupnou terapií se dá agrese zmírnit a lépe zvládnout. Strach roste se zkušeností a proto by se měl začít řešit v okamžiku prvního projevu (Eichler, 2009).

Pokud pracujeme se psem - samcem, bude jednodušší pokud začneme navazovat jeho kontakt s fenou a obráceně. Jestliže pes není přešlechtěný, měly by u něj fungovat blokády, kdy nesmí napadnout opačné pohlaví (www.pes-o-psu.estranky.cz). Zvířata tvořící sociální uskupení mají vyvinuté jakési blokády:

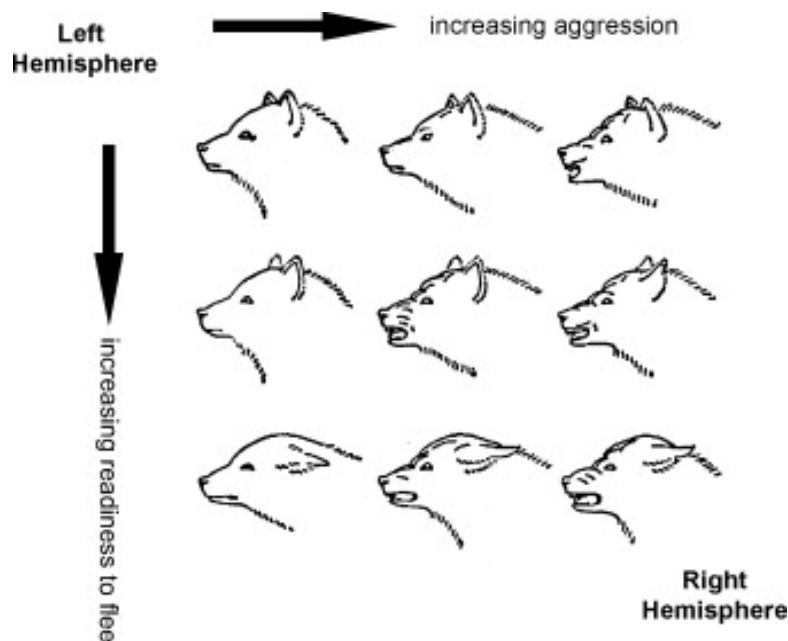
- 1) Samčí pohlaví nenapadá samičí
- 2) Dospělí psi nenapadají štěňata
- 3) Akceptování gest a výrazů poraženého protivníka (Kottferová et al., 2008)

Pokud dojde k porušení blokády mezi jedinci stejného druhu, je pravděpodobné, že zábrany nebudou fungovat ani v jiných případech, například při řešení situací s lidmi. Pro

sociální zvířata je z biologického hlediska výhodnější přímé agresi se vyhnout (Kottferová et al., 2008).

Důležité je psy seznamovat na neutrálním prostředí, aby se nepřimísila ke strachu ještě teritorialita a v otevřeném prostoru nikoliv v uzavřeném, protože tím se zmenší úteková vzdálenost a pes bude nervózní a neklidný, nejlépe je psy seznamovat venku při procházce. Spousta psů však bere jako zmenšení útekové vzdáleností to, že jsou přivázáni na vodítka. Dále je pro některé psy spouštěčem agresivního chování tlak na krku – tah vodítka a proto je dobré naučit psa chodit bez tahání.

Také není na psy hned vhodné křičet, obzvlášť když agresivně jednají kvůli strachu. Naopak raději používejte povzbudivého a klidně veselého, ironického tónu, aby pes věděl, že vám ani jemu nehrozí žádné nebezpečí.

Obr. 2: Agresivita a strach, (Konrad Lorenz, 1952)

<http://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S0168159110001838-gr1.jpg>

Zleva doprava narůstá podíl agresivity, shora dolů narůstá podíl strachu. U vlka uprostřed čtverce je podíl agresivity a strachu v rovnováze (u takového zvířete je 50% šance, že zaútočí a 50%, že uteče) (Mikulica, 1991).

2.3.3 Predátorská agresivita, lov kořisti

Lov je v přírodě spjat se životem všech šelem (Mikulica, 1991). Ve své podstatě se v tomto případě ani nedá mluvit o agresivitě. Je to další z instinktů psa k přežití ve volné přírodě. Některé rasy psů mají větší předpoklady, že budou mít sklony k lovení. Jednoduše se vrhnou za vším co se někde pohne, avšak i u těchto se prací a výcvikem dá tato jejich vášeň dostat pod kontrolu.

Pokud pes honí pobíhající kočky, slepice, husy či kačeny jde u šelem pouze o zcela přirozený lovecký pud. I když si pes zvykne doma na drůbež, kočky a jiná zvířata neznamena to, že venku je také lovit nebude (Bočková, 2007).

Někdy takový pes zaměří svou loveckou agresivitu i na člověka. Stává se to tehdy, když se člověk pohybuje jinak, než je pes běžně zvyklý. Někteří psi nemohou odolat běžcům, lyžařům a cyklistům, jiné dráždí nepravidelný a nekoordinovaný pohyb opilců, postižených lidí nebo nemotorný pohyb dětí a jsou i vášniví lovci, kteří se zaměřují na motorky a automobily. Lovecká agresivita psů vůči malým dětem je velmi nebezpečná, pes zaútočí náhle, razantně a bez varování. Je proto zapotřebí mít na paměti, že pes je především šelma a dítě nikdy nenechat o samotě, případně takového psa nepouštět nikdy na volno v místech, kde se dítě může vyskytovat (Bočková, 2007).

U některých psů můžeme pozorovat lovení malých psů. U vnitrodruhové agrese je běžné, že útoku předchází varování a hrozby, u lovecké tomu tak není. Má-li pes sklony k lovu malé kořisti, nemusí rozpoznat malého psa jako svůj druh a zaútočí na něho stejně jako by lovil například zajíce (Hart et al. 2006).

Důvodem může být špatná a nedostatečná socializace, kdy v období štěněčího věku pes nepřišel do kontaktu s malými psy (Hart et al. 2006).

2.3.4 Agresivita přivlastňovací (konkurenční)

Jde o ochranu věcí, které pes považuje za svoje. Mnoho psů si brání své hračky, věci které někde našli, ukradené oblečení, jídlo, vodu nebo i svého pána (Dennison, 2005). Ve společnosti lidí je však třeba tento projev psa držet v mezích, pes se nesmí vůči lidem agresivně projevat, když mu například chce vzít něco z tlamy. Je dobré si uvědomit, že je mnohem snazší a bezpečnější naučit malé štěně dělit se o věci než dospělého, velkého psa.

Příčinou agresivní chování spojeného s obranou věcí a jídla je velmi podobné agresivitě teritoria. Jde o ochranu zdrojů a životního prostoru.

Tato agresivita se také často projevuje mezi psy žijícími pohromadě a to v přítomnosti majitele jako osoby, před níž psi soutěží. Vzniká v konkurenčních situacích jako je například doba krmení. V některých případech je však postoj majitele naprosto opačný než by měl být a to vede ke vzniku vážnějších problémů. Pokud majitel preferuje slabšího jedince na úkor druhého psa, který je přirozeným vůdcem pak je výsledkem nepevně stanovený vztah dominance/submisivita, který vede k přetrvávání agresivity. Z toho vyplývá, že základem je přesvědčit majitele, aby vždy preferoval přirozeně dominantního jedince (Manteca, 2003).

2.3.5 Teritoriální agresivita

Může být spojena s dominancí. Pes se sám učí hlídat své teritorium - zahradu, dům, auto ve kterém je zavřený. Je to přirozený instinkt, u divokých často nutný pro přežití. Teritoriální agresivitu projevuje pes jak vnitrodruhově, tak i mezidruhově. Může tedy být směřována jak na člověka tak i na ostatní psy, ale i jiná zvířata.

Vyskytuje se u jedinců obou pohlaví, ale bývá častější u psů-samců. Podobně jako agresivita ze strachu může být směřována proti jakémukoli jinému psovi nebo proti určitému typu psů. K agresivitě dochází, když je pes na svém území a příliš se k němu přiblíží jiný pes nebo cizí člověk (Manteca,2003).

2.3.6 Agresivita založená na dominanci

Agresivní chování vůči majiteli, případně jinému členovi sociální skupiny psa, je spolu se strachem a úzkostí (z osamění, z hlasitých zvuků, cizích lidí) nejčastějším problémem, s nímž se majitelé psů dnes potýkají. V literatuře, zvláště starší, se takovéto narušené chování psa označuje jako dominantní agresivita. Frawley (2009) ve své práci píše: „Lidé si často myslí, že je roztomilé, když jim jejich nové štěňátko ožučláva a okusuje prsty. Říkají si jakého mají velkého bojovného psíka, ale neuvědomují si, že to co štěně právě dělá je prvotní projev jeho dominance.“ Pokud rodina tohoto psa nezmění svůj přístup k jeho výchově, nebo spíše nevhodě je dost možné a dokonce pravděpodobné, že pes začne být na členy rodiny agresivní ve chvíli, kdy se mu nebude něco líbit. Velký problém nastává tehdy, kdy se do postavení vůdce smečky dostane nevyrovnaný pes, který řeší agresivně téměř veškeré situace. Takové zvíře žije v permanentním stresu a nejistotě, protože z jeho pohledu zodpovídá za smečku.

Není úplně výjimečné, že se pes pokusí převzít kontrolu nad celou rodinou a domem. Samozřejmě záleží také na velikosti psa. Pokud se budeme bavit o toy pudlovi či yorkshire terrierovi není pravděpodobnost, že se tak stane, tak velká. A hlavně 5kg vážící pes nejspíš nebude tak nebezpečný jako třeba rottweiler, či argentinská doga vážící 50kg (Frawley, 2009). Mnoho majitelů malých psů výchovu zanedbává a nežádoucího chování si nevšímá, mají pocit, že jejich malý mazlíček nemůže být nebezpečný. Avšak velmi se mýlí, pro dospělého člověka nepředstavují velkou hrozbu, ale pokud napadnou malé dítě následky mohou být velmi bolestivé, někdy až fatální.

Agresivita se u psa musí potlačovat a usměrňovat již ve chvíli, kdy se objeví její první příznak, a to bez rozdílů velikosti či stáří psa.

Mezi faktory, které jsou spojeny s vyššími úrovněmi dominantní agresivity a závisí na majiteli, patří: vlastnictví prvního psa, nedostatek výcviku poslušnosti, majitel psa není hlavní cvičitel poslušnosti, rozmazlování, majitel nepoužívá fyzické tresty, pes byl získán jako dárek, pes je domácím mazlíčkem, impulzivnost majitele, nebo přehnaná ochrana a kastrace feny. Faktory dané psem samotným (pohlaví, plemeno, stáří, velikost a barva srsti) jsou méně

podstatné než faktory závislé na majiteli (Perez-Guisado et al., 2009).

Studie Kalifornské univerzity dokázala, že kousnutí pochází ve většině případů od psů pod 10kg (Frawley, 2009). V americké studii týkající se eutanazie, z důvodu dominantní agrese bylo utraceno 37% mladších 2 let a 33 % bylo mezi 2-4 roky (Reisner et al., 1994).

Je však třeba zvážit i možnost, že dominantní agresivita se neprojevuje vůči člověku, ale pouze vůči psům, tedy jedincům jednoho druhu. Velké množství projevů agresivity vůči majiteli bylo zdůvodňováno právě dominancí psa vůči majiteli. Ale Lindsay (2000) uvádí, že mnoho projevů agrese, které jsou diagnostikovány jako dominantní, představují spíše než upevňování vyššího postavení ve smečce, snahu psa vyhnout se něčemu nepříjemnému.

Co víme s jistotou je to, že psi jsou sociální zvířata a pokud jsou řádně a ve správnou dobu socializováni dokáží žít ve společnosti různých živočišných druhů. Během kritického období socializace dochází ke vtištění psí identity do mozku štěněte v důsledku vzájemných interakcí mezi matkou a sourozenci. Pes tedy bude vědět, že je pes, pozná psy jiné a bude se podle toho chovat. A i když přijímáme psy do rodiny v jeho štěněčím věku, k inprintingu již u nich došlo a nelze tak předpokládat, že pes s námi vytvoří smečku. Pes nepřemýšlí jako lidé, nechová se tak ani nežije podle stejných hodnot jako my (Eaton, 2010). Na podporu Eatonova tvrzení Fischer et Whitehead (1998) k tomuto tématu napsali: “ Nevěřím tomu, že by nás pes vnímal jako jiného psa a tudíž s námi soutěžil o postavení.”

Overall (1997) definovala dominantní agresi jako zesílení jakékoli agresivní odpovědi psa na pasivní nebo aktivní korekci nebo přerušení jeho chvání nebo možnosti chování. Dle tohoto tvrzení se dá říci, že pes se může stát agresivní vyvoláme-li v něm úzkost. Později Overall (1997) termín dominantní agrese předefinovala na agresi impulzivní. I Semyon (2003), která studovala skupinu psů ve svých závěrech uvádí, že ve většině případů vedlo k agresivní reakci psa nepřizpůsobivé jednání člověka. Primárně byl agresorem člověk.

Dominantní agresivita mezi psy v jedné domácnosti se projevuje v případech, kdy je hierarchické uspořádání ve smečce nejasně definováno, nebo nějakým způsobem změněno. Vznik problému obvykle souvisí buď s pubertou mladšího psa, nebo pokud je dominantní pes oslaben stárnutím či chorobou (Manteca , 2003).

2.3.7 Agresivita u starých psů

Problémy v chování spojené se stárnutím se v mnohém neliší od agresivity u psů mladších. U starých psů se často objevuje agresivita spojená s bolestivostí díky artritidám a artrózám a jiným degenerativním onemocněním. Když přivedeme domů mladšího psa, štěně, může jít o útoky ze žárlivosti nebo si jen starší pes hájí svůj prostor a spíše jen předčasně varuje, aby ke konfliktu vůbec nedošlo. Stejně jako starší lidé tak i staří psi mají rádi svůj klid a stávají se tak trochu nerudní.

2.4 Prevence

Do prevence problémového chová lze zahrnout socializace, která je asi nejdůležitějším faktorem pro budoucí život psa. Dále řeč těla psů. Pokud budeme správně rozumět tomu co pes říká nám a svému okolí, můžeme nepříjemným situacím předcházet.

2.4.1 Socializace

Socializace nebo také habituace, je navyknutí se na prvky prostředí tím, že jim je zvíře vystaveno. Neobvyklé věci ve volné přírodě znamenají potencionálně nebezpečné, rozhodně nejsou potřebné, protože doteď se zvířata obešla bez nich. Zvířata, i ta domestikovaná, se stále drží pravidel sociální vzdálenosti. Vyhýbání se novým věcem je pro zvířata pojistka života. Ovšem lidé trochu zapomínají, že i psi jsou zvířata (Donaldson, 2011).

Nebylo by přizpůsobivé, kdyby se zvířata stále lekala kamenů, stromu a tak existuje mechanismus, který zajišťuje, že si zvíře navykne na běžné prvky prostředí. Toto období navykání je časově ohraničené, u psů je to poměrně krátké životní období, které trvá zhruba od třetího do třináctého týdne života (Donaldson, 2011 et Žertová, 2013). Štěňata se mnohem méně bojí než dospělí psi a jsou zvědavější a snadněji si vyváří sociální vazby. Je to tedy

ideální období na poznávání nových věcí.

V socializačním období by štěně mělo přijít do kontaktu s co nejvíce věcmi. Socializace se v podstatě nedá přehnat. Štěně by mělo přijít do kontaktu s co nejvíce psy všech možných velikostí, stáří, typů srstí, mělo by potkat co nejvíce lidí (malých, velkých, vousatých, s deštníkem, s berlemi, s kočárkem, v klobouku, s brýlemi, v uniformě atd.) a děti, seznámit se s dopravními prostředky všeho druhu, s různými zvířaty, s domácími spotřebiči. V neposlední řadě je vhodné zaměřit se v socializačním období i na habituaci všech zvuků, jako je střelba, petardy, ale třeba i zvonek a telefon. Aby socializace měla kladné výsledky, jsou důležité pozitivní zážitky z poznávání nového, případně neutrální. Nikdy však nepříjemné (Donaldson, 2011). Správně vycházet s lidmi, s ostatními psy a jinými zvířaty se štěně naučí jedině tím, že s nimi získá správnou zkušenost. Zhruba polovinu socializačního období prožije štěně ještě u chovatele. Proto je velmi důležité, z jakého prostředí štěně odebíráte a jaké zkušenosti už má za sebou (Žertová, 2013).

Po socializačním období je přirozené, že se pes bude chovat tak, aby zvětšil vzdálenost mezi sebou a tím co nezná, s využitím mechanismu útěk – útok. I dospělý psi si dokážou navyknout na nové věci, ale habituace u nich trvá to mnohem déle (Donaldson, 2011).

2.4.2 Řeč těla

Pes je sociální zvíře a stejně jako my se musí naučit s jedinci svého druhu komunikovat. Učí se porozumět jinému jedinci pomocí optických a zvukových signálů (Veselovský, 2008).

Člověk, který chce žít se psem, by se měl naučit číst jeho řeč. Dá se v podstatě říci, že psi opravdu mluví, sdělují okolí své pocity a nálady pomocí svého těla a mimiky obličeje. Často tak můžeme odhadnout co bude následovat dříve než to pes doopravdy udělá a můžeme předejít nepříjemným situacím.

Eaton (2010) ve své knize píše, že každý pes se může začít projevovat agresivně neumí-li jeho majitel správně číst jeho řeč těla, zejména jeho neagresivní a konejšivé signály. Pes se pak marně snaží něco sdělit ale je majitelem nepochopen. Když se pak majitel zachová

nevhodně a nepřiměřeně, neudělá vůbec nic nebo vysílá ke svému psovi matoucí signály, které pes nemůže pochopit, psa akorát poplete. A zmatený pes, který nebyl vyslyšen již nemá mnoho možností řešení. Jednou z možností pak může být právě agresivita. Pes pak z našeho lidského pohledu reaguje nepřiměřeně, ale on je ten který je nepochopený a jen dělá to co je pro něho v dané situaci přiměřené.

Ignorováním a nepochopením varovných nebo uklidňujících signálů vlastně psovi říkáme, že nemají smysl. A jediné co ho učíme je je z jeho repertoáru vynechat. Pak se může snadno stát, že pes zaútočí bez hrozby. Nebude se snažit vysílat konejšivé signály, protože mu nikdy nepřinesli očekávanou reakci, nikdy nezafungovali jak měly.

2.4.2.1 Výraz tváře

Bere se celá hlava včetně uší a očí. Důležitou roli ve výrazu tváře hraje plemenná příslušnost. Například psi s dlouhou srstí v obličejové části jsou pro ostatní psi podstatně méně čitelní, protože jim nejsou vidět oči a často ani tlama. Psi s převislou kůží a masivními pysky nedokážou říci pomocí ohrnování pysků a cenění zubů tolik jako psy s lebkou podobající se jejich vlčím předchůdcům, protože škála jejich výrazů je značně omezena.

Tab. 3: Výrazy tváře a jejich význam (Abrantes, 1997)

Části tváře	Výraz	Chování							
		Agresivita	Nadřazenost	Přátelskost	Zklidňující chování	Podřízenost	Strach	Výzva	Hrozba
Pysky	Normální	N	N	P	P	N	N	N	N
	Zvednuté	P	N	N	N	N	N	N	N
Nos	Hladký	N	N	P	P	N	N	N	N
	Nakrčený	P	N	N	N	N	N	N	N
Tlama	Pysky stažené dozadu	N	N	P	P	P	N i P	N	N
	Pysky ohrnuté dopředu	P	P	N	N	N	N	N	N
Oči	Široce rozevřené	P	P	N	N	N	N	P	P
	Upřený pohled	P	P	N	N	N	N	P	P
	Zúžené	N	N	P	P	P	P	N	N
	Vyhýbavý pohled	N	N	N	P	P	P	N	N
	Mrkání	N	N	P	P	P	P	N	N
Uši	Vzpřímené	P	P	N	N	N	N	P	P
	Sklopené	N	N	P	P	P	N	N	N
	Stažené na hlavu	N	N	N	N	P	P	N	N
	Střihání	N	N	N	P	P	P	N	N

P- pozitivní, pes tyto signály vysílá

N- negativní, signály se nevyskytují

- Olizování

Prvním zážitkem psa je olizování, jen co se štěně narodí je olizováno matkou. Matka štěně olíže, aby jej očistila, ale také aby u něho stimulovala dýchání. Později se štěňata olizují mezi sebou, navzájem se čistí na místech kam by si sama nedosáhla, čímž upevňují i sociální svazky. Dále štěňata olizují koutky pysků matky, aby ji přiměly vyvrhnout potravu (Collins, 2008). Postupem času ztrácí olizování funkční význam a stává se z něj spíše ritualizované

chování (Coren, 2001).

Olizování pysků jiného psa se dá vyložit jako omluva, podlézání a usmiřování.

Olíznutí nosu, je jedním z prvních signálů, který pes vysílá. Olíznutí je rychlé a je velmi náročné jej zpozorovat. Psi tento signál používají celkem často, přiblíží-li se k nim cizí pes moc rychle, sehnete-li se nad psa, držíte-li jej nebo na něj zlostně mluvíte. Má konejšivý význam (Rugaas, 2007) a je to velmi běžný usmiřovací signál (Brown, 2009). Pes jej používá téměř vždy, kdy si není úplně jistý co dělat a chce se vyhnout konfliktu.

- Zívání

Lidé si zívání často vykládají naprosto opačně, a to že pes je v pohodě a klidný, či unavený. Stejně tak jako lidé, zívají z únavy i psi. Fyziologicky je psí zívnutí stejného původu jako u lidí, okysličuje mozek a pomáhá jej udržovat v bdělém stavu (Coren, 2001). Ale zíváním nám říkají mnohem víc než jen to, že jsou unavení. Mimo fyziologické funkce, může být zívání i znakem nejistoty (Collins, 2008). Zívání, je jedním z projevů nervozity, bývá odpovědí na stres (Brown, 2009). Pes, který se ocitne pod tlakem, například bezprostředně po okřiknutí a pokárání od majitele pes zívá, říká nám tím, že je zmatený a nejistý (Coren, 2001). Zívání v psí řeči odvádí pozornost, psi jím dávají najevo, že se dané situace nechtějí zúčastnit. Zívání je považováno za uklidňující signál (Collins, 2008), takzvané pacifikační poselství (Coren, 2001). Takové zívání nemá znaky agrese, strachu ani dominance, je opakem hrozby. Nedá se ale říci, že by bylo projevem podřízenosti (Coren, 2001). I nadřazený pes zívá, aby ukázal přátelskost podřízenému (Abrantes, 1997). Stresovou situací při které se zívání objevuje je i nadměra nadšení a vzrušení (Rugaas, 2007).

- Oči

Rychlé mrkání je opět konejšivým a uklidňujícím gestem, je-li pes nejistý (Rugaas, 2007). Normální mrkání dává ostatním psům najevo, že jim nic nehrozí. Pomáhá zachovat přátelskou a uvolněnou atmosféru (Collins, 2008).

Oproti tomu přímý upřený pohled, téměř bez mrknutí, se široce otevřenýma očima je často výhrůžkou, výrazem dominance, nebo varováním před útokem. Pes jím říká asi toto: „ Já jsem tu šéf, tak couvni“ (Coren, 2001).

Odvracení pohledu je známkou podřízenosti a je tedy východiskem pro slabšího jedince, který je konfrontován s jiným, dominantním (Coren, 2001).

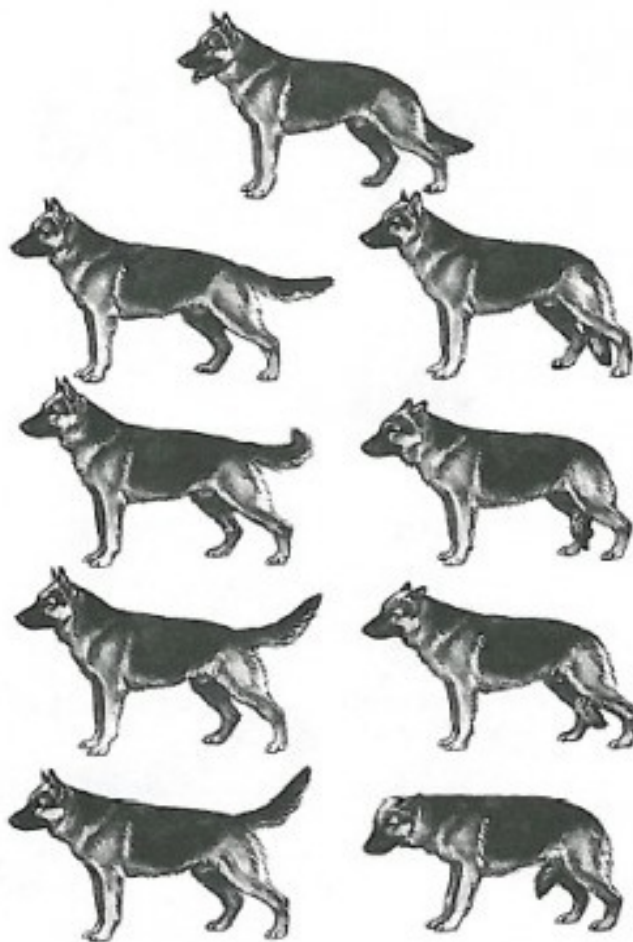
Změkčený nebo také zkrácený pohled je opakem pohledu přímého. Je to přátelské gesto. Pes sklání víčka a dívá se směrem dolů (Rugaas, 2007).

- Uši

Má-li pes uši vzpřímené je to známka zájmu a pozornosti, přidají-li se k vzpřímeným uším vyceněné zuby je to projev dominantní a aktivní agrese. Jsou-li uši stažené dozadu, přitisknuté na hlavu, vyceněné zuby a sraštělé čelo je to směr bázlivých a agresivních signálů nedominantního psa, který se cítí ohrožený, pokud nebude mít jinou šanci, zaútočí.

2.4.2.2 Signály ocasem

Ocas je velmi důležitým komunikačním nástrojem psa. Určitá plemena se díky anatomickým rozdílům přizpůsobila tak, že zdůrazňují signály jiných částí těla. Je dokázáno že psi, kteří mají ocas kupírovaný nebo o něho jinak přišli, například mnohem výrazněji vrtí celým tělem. (Abrantes, 1997).

Obr. 3: Signály ocasu (Abrantes, 1997)

<http://www.muji-labrador.cz/sites/www.muji-labrador.cz/files/uzivatele/34/abrantes.jpg>

Dorozumívání pomocí ocasu – normální poloha je nahoře. Levý sloupec shora dolů znázorňuje narůstající nadřazenost. V pravém sloupci shora dolů narůstající podřazenost. Výraz tváře i těla zdůrazňuje signál ocasu. Je třeba si všimnout i uší, pozice hlavy a nohou.

- Vrtění ocasem

Když pes vrtí ocasem, nemusí to vždy znamenat radost. I pes, který se bojí nebo naopak ukazuje svou nadřazenost vrtí ocasem. Mávání zeširoka celým ocasem držným vodorovně v prodloužení těla opravdu znamená štěstí a radost, například při vítání majitele nebo jiného psa, je to přátelské, nedominantní gesto, dosahuje-li však ocas při vrtění až na boky, jde o projev podřízenosti. Vyšší ocas a vrtící se v krátkých a rychlých seriích má spíše varovný charakter (Collins, 2008). Rychlé vrtění špičkou ocasu staženého mezi nohy, je

podlézavé a omluvné gesto. Jste-li na psa rozzlobení snaží se vás tímto uklidnit.

2.4.2.3 Postoj, signály tělem

- Zmrznutí

Zmrznutí nebo ztuhnutí těla můžeme pozorovat u psů, kteří nechtějí vyvolávat konflikty. Zpomalí svůj pohyb až úplně znehybní v jedné pozici (vestoje, vsedě nebo vleže) a chovají se naprosto pasivně (Rugaas, 2007).

- Postavení ke hře

Pes se položí na přední nohy v takzvané pokloně a poskakuje ze strany na stranu. Snaží se tak ostatní psy vyzvat ke hře (Rugaas, 2007).

- Pozvednutá tlapka

Pes sedící se zvednutou packou tak ukazuje známky nejistoty.

- Odvracení pozornosti

Očicháváním země, pozorováním obzoru, drbáním se, hrabáním se pes snaží dostat ze situace, která mu není zrovna příjemná, nebo je-li zmatený a neví co přesně by měl udělat (Coren, 2001).

- Napjaté tělo, zježená srst

Pomalý pohyb kupředu na napjatých nohou je aktivním signálem dominantního psa. Zježená srst na hřbetě je známkou vzrůstajících agresivních pocitů dominantního psa připraveného k útoku.

- Váha na zadních nohou

Má-li pes váhu na zadních nohou, pak vidí něco čeho se obává, není si jist a je připraven se otočit a rychle utéct (Brown, 2009).

Všechny signály, které k nám pes vysílá spolu souvisí a tak nelze úplně přesně usuzovat jen z jednoho projevu, ale je třeba zaměřit se na celé tělo psa. Důležitý je celkový postoj psa (napětí, uvolnění), postavení hlavy a ocasu, výraz v tváři, signály očí a uší a bezesporu i konkrétní prostředí a situace. K tomu abychom mohli se psy správně pracovat je velmi důležité naučit se číst jejich signály k nám a okolí. Můžeme pak přesně a včas předvídat co se pes chystá udělat a jak se cítí. K nápravě agresivního chování je důležité znát přesnou příčinu a podnět, který agresi vyvolává. Což bez správného porozumění psiho vyjadřování není možné. Konejšivé i výhružné signály vysílá pes každý den, je jen třeba naučit se je pozorovat a číst (Rugaas, 2007).

2.4.3 Jak se psy učí

Pro správnou převýchovu agresivního ale i jakéhokoliv jiného problémového chování je třeba chápat jak se psi učí.

Pes se učí asociací. Znamená to, že si spojí to, co se právě děje s něčím jiným. Mnoho psů se naučí rozeznávat například bundu, kterou nosíte s ním na procházku a tu, kterou si berete do práce. Učí se je rozeznávat pomocí asociací, podle toho co v dané bundě běžně děláte. Psi se takto naučí i mnoho slov, které jste je vlastně nikdy ani neučili. Může to být slovo “ven”, “papání” (Kvam, 2012).

Jednou metodou jak naučíte psa povel “sedni” může být, že držíte pamlsek tak aby na něho pes nedosáhl a ve chvíli kdy si sedne mu jej dáte. Po několika opakování si pes utvoří asociaci – pamlsek před nosem znamená sednutí (Kvam, 2012).

Šusta (2013, pers. comm.) uvádí, že na základě chování, můžeme behaviorální důsledky rozdělit na:

- Pozitivní posílení – chování vede ke vzniku příjemného podnětu, dané chování se tak bude vyskytovat častěji
- Pozitivní trest – chování vede ke vzniku nepříjemného podnětu, chování by mělo ustávat
- Negativní posílení – chování vede k přerušení nebo zastavení působení nepříjemného podnětu, frekvence chování se bude zvyšovat
- Negativní trest – chování vede k přerušení nebo zastavení příjemného podnětu

Tab. 4: Pozitivní a negativní, posílení a trest

<p>Pozitivní posílení</p> <p>Přidáváme něco příjemného</p>	<p>Pozitivní trest</p> <p>Přidáváme něco nepříjemného</p>
<p>Negativní posílení</p> <p>Odebíráme něco nepříjemného</p>	<p>Negativní trest</p> <p>Odebíráme něco příjemného</p>

Pozitivní v tomto kontextu znamená vlastně přidávání něčeho do prostředí. Jde-li o pozitivní posílení, pes za své chování, které předvádí, dostane něco má rád, například míček. V případě pozitivního trestu pes dostane něco navíc, něco co je mu nepříjemné, například trhnutí vodítkem.

Slovo negativní má v tomto případě opačný význam a to odebrání něčeho z prostředí. Negativní posílení pak vypadá tak, že odebereme psovi za žádoucí chování něco, co mu bylo nepříjemné. Pes táhl na vodítku a byl vyvíjen tlak na jeho krk, ve chvíli kdy táhnout přestane zmizí i nepříjemný tlak na krk. A negativní trest znamená odebrání příjemného, tedy psovi který likviduje bačkory, bačkory sebereme.

Slova pozitivní a negativní v tomto případě nemají významu dobrý, správný nebo naopak špatný.

V případě posílení se bavíme o vyšším výskytu daného chování, naopak trest by měl výskyt daného chování snižovat až k úplnému vymizení.

2.5 Možnosti nápravy

Agresivita je tak přirozená část psí existence, že je prakticky nemožné žít se psy a nikdy ji u nich nevidět. To, jak na první projev agresivity zareagujete, může určit rozdíl mezi rodinným mazlíčkem a psem, který musí být utracen (Killion, 2007).

Chceme-li pracovat s agresivním zvířetem, musíme se nejprve naučit sebeovládání my. V první řadě je totiž třeba zachovat klid. Jestliže se chováním psa necháte vytočit, učíte ho pak, že stresové nebo konfliktní situace se řeší tak, že jste agresivní a vytočení oba. Pokud se pes projevuje agresivně ze strachu, rozhodně není vhodné chlácholení, braní do náruče nebo litování (Desenský, 2010).

Na nápravu agresivního chování existuje mnoho pohledů a názorů. Některé jsou více úspěšné a některé méně, jedny pracují především s pozitivní motivací, jiné spíše s tresty a někdy až hraničí s nehumáním zacházením.

Je třeba volit metodu podle konkrétního psa, podle jeho fyzické síly, psychiky, dle toho co si pes zažil, zda jedná ze strachu nebo je příčinou něco jiného. Každý pes je individuální osobnost a proto nelze vytvořit naprosto přesnou šablonu na nápravu jeho chování. Co funguje na jednoho nemusí platit na druhého. Pro správnou a účinnou nápravu agresivního chování musíme pochopit a rozlišit odlišné druhy agresivity, která má mnoho různých forem a vyvolávajících příčin, a teprve pak zvolit adekvátní postup při převýchově konkrétního agresivního psa.

Karen Pryor popsala 8 metod řešení nežádoucího chování:

Metoda 1: „Zastřel zvíře“

Metoda 2: Trest

Metoda 3: Negativní upevňování

Metoda 4: Vyhasínání

Metoda 5: Naučit subjekt jinému chování, které je s nežádoucím neslučitelné

Metoda 6: Dostat nežádoucí chování pod kontrolu povelům

Metoda 7: Vytvarujete absenci nežádoucího upevňujete cokoli, co není nežádoucí chování

Metoda 8: Změňte motivaci

První metoda funguje vždy. Princip je jednoduchý, máte kousavého psa, nechte mu vytrhat zuby, prodejte ho nebo ho utraťte. S daným zvířetem již nikdy daný problém nebudete řešit. První způsob jak se zbavit problému, je zbavit se jeho původce (Pryor, 1999).

Metoda „trest“ je asi nejvíce lidmi používaná a nejoblíbenější, ačkoli má většinou minimální, žádný a nebo úplně jiný účinek. Pokud se nám něco nelíbí první na co pomyslíme je trest. Pes vás chce kousnout, praštěte ho novinami. Ve valné většině případů to nepomůže, buď si toho pes ani nevšimne, nebo jen vystupňujete jeho agresi, případně se vás pes bude bát (Pryor, 1999).

Třetí přístup k řešení problému je negativní upevňování. Negativní upevňovač je jakákoli nepříjemná situace nebo podnět, který jedinec může zastavit, odstranit nebo se mu vyhnout změnou chování. Náš svět je plný negativních upevňovačů – elektrický ohradník pro skot, tahání za otěže u koní, působení tlaku vodítka na krk když pes táhne. Ve chvíli kdy zvíře změní chování, pes přestane táhnout, kůň zatočí na danou stranou, zbaví se tak i nepříjemného podnětu (Pryor, 1999).

Vyhasínání se vztahuje k chování, které samo od sebe vyhasne, přestane se objevovat. Chování, které jedinci nepřináší žádné výsledky pravděpodobně vyhasne, protože je zbytečné. Ale není vždy možné se spolehnout na to, že nežádoucí chování samo od sebe vymizí. U psa agresivního na jiné psy, ať už z jakékoli příčiny, nelze očekávat vyhasnutí. Takové chování je samoupevňující (Pryor, 1999).

Pátá metoda se řadí mezi ty lepší, humánnější metody. Je celkem elegantní a v mnoha případech i jednoduchá. Pes štěká když se těší na procházku, dejte mu držet hračku. Pes žebra

u stolu, naučte ho ležet mimo stůl. Naučte ho něco, co se neslučuje s nežádoucím chováním. Pes s míčkem v tlamě těžko bude štěkat, ležící pes na druhé straně místnosti nemůže zároveň otravovat pod stolem (Pryor, 1999).

Dostat nežádoucí chování pod kontrolu signálem je jednou z velmi účinných metod. Když se pes naučí nabízet určité chování pouze jako reakci na signál, v nepřítomnosti signálu bude mít chování tendenci vyhasínat. Pokud pes často čeká, naučte jej štěkat na povel za pamlsek. V nepřítomnosti povelu pak nemá cenu štěkat (Pryor, 1999).

Metoda číslo sedm je užitečná v případě, že nechcete psa naučit nějaké speciální chování, ale aby s nějakým přestal (Pryor, 1999). Na této metodě staví svůj výcvik a rehabilitaci agresivního psa Parson (2005), pomocí klikru upevňuje každé jiné chování než agresí. Pokud pes štěká na dvoře, odměníte ho vždy kdy bude potichu (Pryor, 1999).

A poslední metoda založená na změně motivace je často nejmírnější a nejeftektivnější metodou ze všech. Je však potřeba přesně určit proč pes danou věc dělá. Pokud pes kňučí a štěká na zahradě, cítí se osamělý nebo se nudí, dopřejte mu dostatek pohybu a pozornosti přes den, aby byl unavený a nebo ho vezměte k sobě dovnitř (Pryor, 1999).

Pro správné posouzení agresivní reakce psa musíme především pozorně sledovat a správně rozeznávat signály, které vysílá. Velmi důležité je také vnímat souvislost agresivity s prostředím a situací, kde se projevuje. Při zanedbání sebemenšího projevu agresivní reakce může dojít k jejímu stupňování. A jako ve všech případech je lepší prevence. Většina lidí nevnímá nebo neumí správně číst svého psa a první varovné signály, které pes vysílá svým chováním často ještě dlouho před tím než poprvé zaútočí, vůbec nezaregistrují. A pak jsou z útoku psa udiveni. Mají pocit, že jejich pes zareagoval agresivně bezdůvodně a bez varování. Mnoho z nich ztratí důvěru ve svého psa, od kterého takovou reakci nečekali, protože vědomě či podvědomě očekávají ve psím chování logiku a zákonitosti chování lidského. Řada lidí na psí agresí pak neadekvátně zareaguje strachem či agresí namířenou ke psu a celý problém se prohloubí a zacyklí. Teprve když už je problém velký, hledají pomoc odborníka. Přestože lidé věrně popíší chování psa, málokdy jsou si vědomi spouštěcích mechanismů ve svém vlastním chování a nedokáží zevnitř uchopit celou situaci tak, jako zkušený externí pozorovatel z řad veterinárních etologů a kynologů (Bočková, 2007).

Lidé moc nechápou proč psi zapojují do svého repertoáru chování i agresivitu. Pes se

jen chová tak, jak je to podle něj v danou situaci vhodné, aby odvrátil předmět strachu nebo ohrožení. V psím světě je agresivita odpovídající reakcí na hrozbu. Naneštěstí v lidském světě, kam jsme psy přivedli, přijatelná není. Dovedete-li psovi ukázat jiné přijatelné chování, které bude fungovat k odvrácení hrozby, než agresivita, pes od ní upustí (Killion, 2007).

Existuje obrovská spousta metod a je jen na vás vybrat si tu co je pro vás a vašeho psa nejvhodnější.

Metoda postavená na pozitivní motivaci a tvarování požadovaného chování je v dnešní době čím dál více prosazovaná oproti starším metodám postaveným především na dominanci a postavení ve smečce.

Donaldson (2011), Parsons (2005), Pryor (2009) a Killion (2007) popisují ve svých knihách nápravu agresivního chování pomocí klikr tréninku. Kdy je v první řadě potřeba naučit psa, že zvuk klikru znamená odměnu.

Je-li pes agresivní na jiné psy, klikáme mu za klidné chování. Začínáme s výcvikem na větší vzdálenost od ostatních psů, kde náš pes zůstane ještě klidný a vzdálenost postupně zkracujeme. Pes si tak spojuje to, že vidí jiné psy s odměnou a klidným chováním (Parsons, 2005).

Dennison (2005) a Brown (2009) radí začít s výcvikem agresivních jedinců od základů. Je potřeba napřed zvládnout reaktivnost psa v běžných situacích. Určit psu hranice. Pes by neměl vyvádět, když slyší zvonek u dveří. Musí se naučit chodit na vodítku. Pokud pes táhne a neustále se škrtí, je mnohem těžší s ním pracovat ve vyhrocených situacích. K výcviku obě používají pozitivní motivace.

Rozhodně je u velmi reaktivního a agresivního psa důležité mít jakési rituály běžného dne (Dennison, 2005). Tyto cviky sice psa agresivitě neodnaučí a nejsou nutností (Eaton, 2010), ale mají svůj smysl už jen z důvodu snadnější manipulace se psem (Dennison, 2005). Mezi tyto rituály patří: pes neprochází dveřmi před člověkem, před krmením pes vyčkává na pokyn majitele, neskáče na lidi, netahá na vodítku (Dennison, 2005). Eichler (2000) ještě dodává: sníst něco před tím než psovi jídlo dáme, pes nespí na vyvýšených místech, toto ovšem Eaton (2010) vyvrací, tvrdí že tato pravidla jsou přehnaná, s agresí a dominancí u psa nejsou spojena a není nutné je důsledně dodržovat.

Jiní výcvikáři a kynologové jsou více přikloněni výchově podle pravidel smečky vlků.

Pes je smečkové zvíře, které potřebuje být vedeno alfa jedincem, pokud jej nemá, je nuceno převzít tuto roli (Desenský, 2010).

Jako pomoc při nápravě agresivního a reaktivního psa je dobré určitě zmínit i homeopatika, Bachovy esence, aromaterapie a masáže. Ale tyto slouží pouze jako pomocná ruka. Výcvik a především výchova jsou vždy nejdůležitější. Asi každý, kdo se převýchovou takovýchto deprivantů zabývá, vám řekne, že psa musí vidět. A je to pravda, nelze bez znalostí jednotlivých projevů daného psa říci jaký přesný postup zvolit. Každý pes je jedinečný a je třeba individuální přístup a řešení. To co jednomu pomůže, může jiného zlomit.

Pokud se u psa začne agresivita vyskytovat je potřeba vyloučit zdravotní důvody.

Jde-li o agresivitu dominantní odborníci doporučují v mládí psa vykastrovat, přičemž úspěšnost kastrace je asi 50% a je třeba ji spojit s důsledným výcvikem a výchovou.

Zatímco na agresivitu strachovou a teritoriální podle Manteca (2003) kastrace nemá vliv vůbec. Při agresi ze strachu je možno použít psychotropní léčiva. Léčiva mohou ve výcvikovém programu pomoci, ale náprava opět stojí na důkladném výcviku poslušnosti a naučení se zvládání stresujících situací.

3 Závěr

V posledních letech přibývá případů, kdy agresivní pes vážně zraní člověka (Csikos, 2000). Chybu však nemůžeme přikládat psům, ale naší lidské nerozváženosti. Je smutné, že tisíce zdravých a mladých psů musí být utraceny kvůli špatnému chování. Tragické na tom je, že problémové chování se dá ve většině případů napravit. A především, agresivnímu chování se dá správným porozuměním, komunikací a výchovou předejít. Lidé by se měli v první řadě zamyslet nad sebou. Vždyť právě kvůli nám trpí a často dokonce umírají tito psi, které jsme si my k sobě upoutali, my je zkazili a tím zapříčinili jejich špatné chování.

Za dobu, co se zabývám problémovým chováním, jsem přečetla velké množství knih a objela velkou spoustu odborníků. Jako nejlepší metoda nápravy se mi osvědčila především moje důslednost, klid a snaha porozumět psům. Já osobně volím spíše nenásilné metody,

opravdu úžasně funguje pozitivní motivace, ale také není všelékem. V nápravě problému se nebráním ani elektronickému obojku, ovšem musí být používán s rozvahou, a ve správný okamžik. Pokud se použití elektronickému obojku dá předejít, udělám proto vše.

Odborníci vám často poradí jak se psem zacházet na cvičišti, ale opomíjejí poradit jak řešit krizové situace, kterým se ve městě, na sídlišti plném psů, lidí a dětí s agresivním psem nevyhnete. Vždy je třeba mít psa se sklony k agresi řádně zabezpečeného, aby neublížil sobě, vám jako majiteli nebo okolí. V dnešní době existuje velká spousta pomůcek. Každý odborník preferuje jiné. U mě perfektně funguje čenichová ohlávka, kterou například Killion (2012) nedoporučuje z důvodu deprivace, pes necítí tlak na krk, který ho často v jeho agresivním projevu podpoří, v krizové situaci se pes tahem otočí na vás a nemůže vlastně ani kousnout, protože mu ohlávka stáhne čumák. Pokud je však v klidu, můžu ho odměňovat pamlsky i hračkami, což s náhubkem nelze. K tomu všemu využívám jako markru klikr nebo slovní spojení, které se pes naučil.

Je na každém, kdo má problém s agresivitou u psa, aby se rozhodl, jak situaci bude řešit. Nejdůležitější je připravit správný plán na míru právě vašeho psa, obrnit se trpělivostí a dobrou náladou. Pracovat se psem pokud jste naštvaní nemá cenu, jen pokazíte, co jste pracně a dlouho budovali, kvůli chvilce špatné nálady. Pes dokáže vycítit vaše pocity a náladu a podle toho se také chová.

4 Seznam citované literatury

- Abrantes, R. Dog Language: An Encyclopedia of Canine Behaviour. 1997. Wakan Tanka Publishers. USA. 273 p. ISBN: 978-0-9660484-0-7.
- Abrantes, R. Vývoj sociálního chování psů. 2000. Dona. České Budějovice. 81 s. ISBN 80-86136-61-2.
- Beaver, B.V. Clinical classification of canine aggression. Applied Animal Ethology. 1983.p. 35 – 43 . 10, 1.
- Beaver, B.V. Canine behavior insights and answers. 2009. (2nd Ed.) Saunders Elsevier. St. Louis. 336 p. ISBN: 9781416054191.
- Bočková, D. Agresivita [online]. 2007. [cit. 14.1.2013]. Dostupné z <<http://www.muji-pes.cz/chovani/agresivita-161.html>>.
- Borchelt, P. L. Aggressive behavior of dogs kept as companion animals: classification and influence of sex, reproductive status and breed. Applied Animal Ethology. 1983. 45 p. 10,1.
- Bradley, J. Dogs bite: But balloons and slippers are more dangerous. 2005. James & Kenneth. California. ISBN 1-888047-18-6.
- Brown, A. Scaredy Dog! Understanding and Rehabilitating Your Reactive Dog. 2009. Tanacacia Press. United States of America. 139 p. ISBN 13: 978-0-9766414-0-7.
- Camps, T., Amat, M., Mariotti, M. V., Brech, S., Manteca X. Pain-related aggression in dogs: 12 clinical cases. Journal of Veterinary Behavior: Clinical Applications And Research, 2012. p 99-102. 7,2.
- Chaouloff, F. Effects of acute physical exercise on central serotonergic systems. Medicine and Science in Sports and Exercise. 1997. France. 58–62 p. 29, 1.
- Coren, S. Inteligence psů. Průvodce myšlením, emocemi a vnitřním životem našich psích přátel. 1997. ROBOT s.r.o. Praha. 286 s. ISBN 80-902061-0-7.
- Coren, S. Co má pes na jazyku. Jak porozumět psí řeči. 2001. Euromedia Group k. s. Praha. 304 s. ISBN 80-242-0506-8.
- Csikos, K. Agresion of dogs toward people in the veterinary practice. 2000. Hungary. p. 551-557. 22, 9.

- Darwin, C. *The Origin of Species: New Interdisciplinary Essays*. 1995. Manchester University Press. Great Britan. 213 p. ISBN: 0-7190-4025-6.
- Dennison, P. S. *How to right a dog gone wrong: A roadmap for rehabilitating aggressive dogs*. 2005. Alpine Blue Ribbon Books. United States of America. 191 p. ISBN 1-57779-075-8.
- Desenský, R. *Poradna Souvislosti Informace*. 2010. XYZ s.r.o. Praha. 243 s. ISBN 978-80-7388-457-4.
- Donaldson, J. *Lidé a psi: Střet kultur*. 2011. PLOT. Praha. 219 s. ISBN 978-80-7428-064-1
- Dousek, J., Semrád Z., Vitásek, J., Žertová, H. *Analysis of dog bite injuries to the man in the Czech Republic*. *Veterinářství*. 2001. p 112 – 115. 51.
- Eaton, B. *Psí dominance: Mýtus, nebo skutečnost?* 2010. Plot. Praha. 89 s. ISBN 978-80-7428-044-3.
- Eichler, I. *Problémové chování psů*. 2000. PLOT. Praha. 133 s. ISBN 80-902603-6-5.
- Eichler, I. *Bud' já, nebo pes! Výchova a problémové chování psů*. 2009. Motto. Praha. 198 s. ISBN 978-80-7246-435-7.
- Fatjó, J., Feddersen-Petersen, D., Ruiz de la Torre, J. L., Amat, M., Mets, M., Braus, B., Manteca, X. *Ambivalent signals during agonistic interactions in a captive wolf pack*. *Applied Animal Behaviour Science*. 2007. 274–283 p. 105.
- Fisher, J., Whitehead, S. *Diary of a 'dotty Dog' Doctor*. 1998. Alpha. 163 p. ISBN 095328140X, 9780953281404.
- Frawley, E. *Dealing with Aggressive Dogs* [online, e-book]. 2009 [cit. 27. 3. 2009]. Dostupné z <<http://leerburg.com/aggresiv.htm>>.
- Hart, L. B., Hart, A. L., Bain, J. M. *Canine and Feline Behavior therapy*. 2006. Blackwell. Iowa. 2. vydání. 373 p. ISBN 13: 978-0-683-03912-2, ISBN 10: 0-683-03912-1.
- Hellyer, P., Rodan, I., Brunt, J., Downing, R., Hagedorn, J.E., Robertson, S.A. *AAHA/AAFP pain management guidelines for dogs & cats*. *Journal of the American Animal Hospital Association*. 2007. 235–248 p. 43, 5.
- Killion, J. *When Pigs Fly! Training Success With Impossible Dogs*. 2007. Dogwise, Washington. 192 p. ISBN 1-929242-44-1.
- Kottferová, J., Mareková, J., Jakuba, T., Ondrašovič, M., Ondrašovičová, O.. *Aggressive behaviour of dogs and its ethological function*. *Folia veterinaria*. 2008. 62-74 p. 52, 2.

- Kvam, L. A. Pachové práce. Království vůní. 2012. Plot. Praha. 114 s. ISBN 978-80-7428-150-1.
- Lindsay, S. Applied Dog Behaviour and Training. Volume two: Etiology and Assessment of Behaviour Problems. 2001. Blackwell Publishing.Iowa. 346 p. ISBN: 0-8138-0754-9.
- Lorenz, K. Editor Fox M. W. The Wild Canids: Their Systematics, Behavioral Ecology and Evolution. 1975. Dogwise publishing. U.S.A. 508 p. ISBN 13: 978-1-929242-64-1.
- Lund JD., Agger JF., Vestergaard KS. Reported behaviour problems in pet dogs in Denmark: Age distribution and influence of breed and gender. Preventive veterinary medicine. 1996. Denmark. 33-48 p. 28, 1.
- Manteca, X. Agrese proti cizím lidem a jiným psům – diagnostika a léčba [online]. 2003. [cit. 18.3.2013].
Dostupné z <<http://www.veterina-info.cz/odborne-clanky/agrese-proti-cizim-lidem-a-jinym-psum-diagnostika-a-lecba-142.html>>.
- Mellor, D. J., Cook, C. J., Stafford, C. J. Quantifying some responses to pain as a stressor. The Biology of Animal Stress. Basic Principles and Implications for Animal Welfare. 2000. CAB International. Wallingford, UK.171-189 p.
- Mikulica, V. Poznej svého psa. 2004. Dialog. Třetí vydání. Litvínov. 312 s. ISBN 80-85843-00-5.
- Overall, K. Canine aggression. In: Clinical Behavioral Medicine for Small Animals. Mosby-Year Book, St. Louis, 1997. 9 - 44.
- Parsons, E. Click to Calm. Healing the Aggressive Dog. 2005. Sunshine Books,Inc. Canada. 181 p. ISBN 13: 978-1-890948-20-7, 10: 1-890948-20-9.
- Pe´ rez-Guisado, J., Muñoz-Serrano, A. Factors linked to dominance aggression in dogs. J. Anim. Vet. 2009. Adv. 8, 336 - 342 p.
- Peremans, K., Audenaert, K., Coopman, F., Blanckaert, P., Jacobs, F., Otte, A., Verschooten, F., Bree, H., Heeringen, K., Mertens, J., Slegers, G., Dierckx, R. Estimates of regional cerebral blood flow and 5-HT_{2A} receptor density in impulsive, aggressive dogs with ^{99m}Tc-ECD and ^{123I}-5-I-R9115. European Journal of Nuclear Medicine and Molecular Imaging 2003. 1538 - 1546 p.
- Pryor, K. Svého psa nestřílejte! Nový přístup k učení a trénování. 2011. Práh. Praha. 197 s. ISBN 978-80-7252-321-4.
- Reisner, I. R., Erb, H. N., Houpt, K. A. 1994. Risk factors for behaviorrelated euthanasia among dominant-aggressive dogs: 110 cases (1989-1992). JAVMA 205(6): 855-863.
- Rugaas, T. Konejšivé signály aneb Na jedné vlně s vaším psem. 2007. Plot. Praha. 99 s. ISBN 978-80-86523-80-4.

Semyon, A. The social organization of the domestic dog: A Longitudinal Study of Domestic Canine Behavior and the Ontogeny of Canine Social Systems [online]. 2003. [cit. 2. 3. 2013]. The Carriage House | Foundation. The Hague. Dostupné z <<http://www.nonlineardogs.com/socialorganisation.html>>. Version 2006.

Serpell, J. The domestic dog: its evolution, behaviour and interactions with people. 1995. Cambridge, Cambridge University Press. p ISBN 0 521 41529 2.

Šebková, N., Hartl, K., Hulva, P., Jebavý, L., Masopustová, R., Vrabec, V., Bouška, P., Kosinová, T., Kváš, M. Kynologie. 2008. Druhé vydání. Česká zemědělská univerzita v Praze. Praha. 120 s. ISBN 978-80-213-1844-1.

Šusta, F. Přednáška o učení a trénování zvířat. 23. 2. 2013. Pers. comm.

Tsatsoulis, A., Fountoulakis, S. The protective role of exercise on stress system dysregulation and comorbidities. 2006. Annals of the New York Academy of Sciences. 196–213 p. 1083.

Veselovský, Z. Etologie. Biologie chování zvířat. 2008. Academia. Praha. ISBN 978-80-200-1621-8, 407 s.

Villá, C., Savolainen, P., Maldonado, J. E., Amorin, I. R., Rice, J. E., Honeycutt, R. L., Crandall, K. A., Lundeberg, J., Wayne, R. K. Multiple and ancient origins of the domestic dog. 1997. Science 276.

Výrost, J., Slaměník, I. Sociální psychologie. Jedinec v interakci. 2008. Grada. Praha. 404 s. Druhé vydání. ISBN 978-80-247-1428-8.

Wang, X. 1994. „Phylogenetic systematika Hesperocyoninae“: Bulletin of the American Museum of Natural History no. 221.

Wang, X., Wideman, B. C., Nichols, Ralph, Hanneman, Debra L. „Phylogenetic systematika Borophaginae“: Bulletin of the American Museum of Natural History; no. 243. 1999.

Wells, D. L. The welfare of dogs in an animal rescue shelter. 1996. PhD thesis. School of Psychology, The Queen's University of Belfast, UK.

Žertová, H. Poruchy chování psů a koček [online]. 2013. [cit. 8. 2. 2013]. Dostupné z <<http://www.hanazertova.cz/>>.

Pes je agresivní vůči jiným psům [online]. 2008 [cit. 27. 3. 2009]. Dostupné z <<http://www.pes-o-psu.estranky.cz/>>.